

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СТРАХОВИЙ ІНТЕРЕС, ЇХ ВПЛИВ НА СТРАХОВІ ВІДНОСИНИ

Розглянуто такі базові категорії страхової науки, як економічний та страховий інтерес, які виступають основою теорії та практики здійснення страхування. Визначено, що економічний та страховий інтерес, рівень їх реалізації – одні з найбільш значимих факторів страхових відносин, але без їх узгодження між всіма суб'єктами цих відносин та якісної й кількісної оцінки вони не можуть забезпечити функціональність страхування

Постановка проблеми. Страхова наука та практика потребують виваженого та впорядкованого понятійного апарату. Нині визначення та інтерпретація страхових термінів з наукової та практичної точки зору є проблемою, оскільки мають місце багато точок зору різних шкіл і багатьох дослідників з цього приводу, що призводить до різних тлумачень як сутності самого процесу страхування, так і механізму його здійснення. Це, в свою чергу, створює умови для неоднозначного тлумачення місця страхування в суспільстві та в економічній системі, стримує розвиток страхових відносин та, у підсумку, заперечує роль страхування, як важливого фактора забезпечення сталості відтворювальних процесів та стійкості економічної системи держави, господарюючого суб'єкта, домогосподарства і захисту майнових інтересів окремої людини. Окрім того, різні підходи до розуміння економічного й страхового інтересу, інших термінів страхування викликає багато протиріч юридичного характеру, оскільки страхування відображає не тільки економічні відносини, а також є видом цивільно-правових відносин, які уособлюються в договорі страхування, що вимагає узгодження інтересів учасників страхової угоди, чіткості та однозначності застосування термінів. Тлумачення економічного та страхового інтересу в абстрактній формі забезпечить незмінність сутності цих термінів в різних умовах розвитку суспільства, яка не залежить від політичного чи економічного ладу, а також пояснюється об'єктивним існуванням страхових відносин і потребує запровадження якісних та кількісних параметрів їх вимірювання й оцінки. Зазначене обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Мета даного дослідження полягає у визначенні сутності економічного й страхового інтересу суб'єктів страхування, їх впливу на узгодження і розвиток страхових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливою передумовою виникнення страхових відносин є майнова самостійність суб'єктів господарювання і їхня заінтересованість у передачі відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим формуванням. Чим ця заінтересованість вища, тим потреба у страхуванні більша. Саме в такій площині страхові відносини розглядаються в працях вчених та практиків багатьох країн ринкової орієнтації.

В останні роки у вітчизняній літературі все більше уваги приділяється з'ясуванню сутності й аналізу сучасних економічних інтересів, у тому числі страхових, їх впливу на розвиток суспільства. Багато дослідників, як В. Борисова, О. Вовчак, Т. Гварліані, М. Дем'яненко, В. Иденсон, О. Євтух, О. Ефимов, Е. Зайцева, О. Залетов, Г. Кирейцев, С. Осадець, Н. Прокопенко, Б. Райзберг, В. Райхер, И. Савченко, В. Серебровський, Л. Худолій, А. Худяков та ін. пояснюють страховий інтерес, його види, історію виникнення, еволюцію та генезис, його

розвиток, юридичний аспект застосування тощо. Однак, в умовах кризових явищ, необхідності постійного забезпечення сталості відтворювального процесу та в умовах розбудови соціоекономічного суспільства залишаються невирішеними питання неоднозначного тлумачення, дослідження структури, специфіки взаємодії інтересів всіх суб'єктів страхових відносин та впливу економічного й страхового інтересу на розвиток страхових відносин.

Викладення основного матеріалу. Визначення рушійних сил всіх економічних процесів, що виникають в суспільстві, завжди призводять до актуалізації проблеми економічних інтересів. Економічний інтерес – це термін, який активно використовується в економіці, фінансах для формування стимулів діяльності суб'єктів економічних відносин, визначаючи їх поведінку. Стимулами діяльності економічних суб'єктів виступають зростання вартості або отримання доходу в результаті здійснення фінансових операцій, а також участі в господарській діяльності, в процесі яких люди взаємодіють між собою, керуючись лише своїми інтересами. Їх інтереси створюють складну систему, що охоплює практично всі відносини в суспільстві.

Категорія економічного інтересу має давню історію. Спочатку інтерес як комерційний та юридичний термін виник в середні віки та означав відшкодування втрат, збитків. Поступово, в залежності від типу суспільства, його соціально-економічних умов та інтеграційних процесів, особливо в умовах глобалізації, поняття економічного інтересу отримувало своє наукове пояснення й обґрунтування. Проте, в сучасних умовах розвитку соціально орієнтовної економіки (соціоекономічного суспільства), категорія економічного інтересу набуває рис соціального, економічного та диверсифікаційного характеру одночасно. Тому при вивченні особливостей прояву економічних інтересів всіх груп суспільства та держави неможливо уникнути питання про ступінь та глибину впливу економічного фактору на процеси розвитку всіх відносин у суспільстві, на процеси соціоекономічної інтеграції. Дослідження даного питання дозволяє виявити та сформулювати три узагальнених підходи:

1. Перший підхід ґрунтується на позиціях економічного детермінізму, за яким економічні інтереси є головними факторами всіх сторін суспільного розвитку, у тому числі й економічного.

2. Друга точка зору полягає в тому, що економічні інтереси членів суспільства можуть бути рушійними силами в інтеграційних процесах. Але інтеграція має нерівномірний характер, при якому одні сегменти суспільства, у тому числі держави, сектори економіки та суб'єкти економічних відносин, розвиваються, а інші знаходяться в гіршому стані. Дана точка зору уособлюється в концепціях економічної залежності розвитку народів, спільнот, секторів економіки, суб'єктів.

3. Остання думка базується на тому, що економічний інтерес немає визначального впливу на розвиток економічних та суспільних відносин. Передбачається, що цей процес зумовлений виключно ціннісними факторами. Тобто пріоритет у відносинах надається не економічному інтересу, а цінностям [3].

Досліджуючи зазначені підходи та оцінюючи роль економічного інтересу, можна дійти висновку, що в ринкових відносинах, на які орієнтується вітчизняна економіка, ця роль є значимою, оскільки ринок – це середовище, яке спонукає до розвитку економічних відносин та вимагає комунікації. Таким чином, уникаючи повного заперечення економічного інтересу, концепцій економічної залежності та економічного детермінізму, неможливо не визнати, що економічний інтерес є

суттєвим чинником розвитку економічних відносин, але вимагає взаємодії з іншими факторами ціннісного характеру, без яких він не діє. До того ж сучасні зміни змісту економічних інтересів, викликають зміни в характері взаємодії суб'єктів економічних відносин в процесі їх реалізації.

З даних позицій розглянемо сутність страхового інтересу. В процесі страхування суб'єкти взаємодіють, керуючись своїми інтересами. Їхні інтереси – складна система, яка, по-суті, є частиною відносин у суспільстві, в державі. При цьому будь-які відносини пов'язані з необхідністю задоволення потреб. Страхування, як економічна та суспільна категорія виражає відносини, в яких приймає участь декілька суб'єктів, що мають свій інтерес функціонування, характеризуються певним рівнем суперечності, виникають, розвиваються та припиняють своє існування, а також мають конкретну мету реалізації. Адже відносини між страховиком та страхувальником не існують самі по собі, а виникають з приводу конкретної речі, якою є матеріальні та нематеріальні цінності. В науковій літературі термін “річ, речі” зазвичай застосовують у значенні об'єкта, який за внутрішнім змістом є цінністю.

Таким чином, відносини, у тому числі й страхові, виникають з приводу об'єкта (речі, цінності). Тобто об'єкт страхування вказує на що спрямоване страхування. Тому страховий інтерес, як прояв страхових відносин, тісно пов'язаний із сутністю об'єкта страхування.

Узагальнення пошуків дослідників [13] щодо з'ясування об'єкта страхування, встановлює п'ять можливих варіантів, які відрізняються різним ступенем повноти охоплення елементів страхування:

- 1) речі та особисті блага,
- 2) страхова виплата (страхове відшкодування та виплата страхової суми),
- 3) страхова послуга (страховий продукт),
- 4) благополуччя,
- 5) майновий інтерес.

Законодавство України [4] встановлює, що об'єктом страхування є “майнові інтереси, пов'язані...” і далі перелічуються явища, пов'язані з інтересом. Однак, сам термін “майновий інтерес” законодавець не визначив.

Проте, в науковій літературі склалось досить стійке тлумачення інтересу, як усвідомленої потреби, яка характеризує відношення людей до предметів, явищ дійсності, що мають для них дійсно важливе значення [5, 6, 12]. А майно – це сукупність речей, матеріальних цінностей, які є власністю особи (чи суб'єкта відносин), а також сукупність майнових прав особи на отримання речі або майнового задоволення від інших осіб. Отже, суттєвою ознакою майна є власність особи, належність його конкретній особі.

Враховуючи, що майновий інтерес притаманний не тільки страховим відносинам, а є загальноекономічним терміном, то майновий інтерес виражає потребу власника (відповідального розпорядника) майна в збереженні самої речі та можливих благ (вигід), завдяки володінню чи користуванню нею. Отже, майновий інтерес і є об'єктом страхового захисту. У випадку, коли майновий інтерес здійснює страховий захист безпосередньо саме через страхування, з'являється поняття страхового інтересу – майнового інтересу в системі страхових відносин. Майно неможливо застрахувати, можна застрахувати лише майновий інтерес власника чи розпорядника щодо конкретного майна, речі, цінності. Логіку появи страхового інтересу можна відобразити таким чином:

майно (придбання, наявність суб'єктом майна, життя, здоров'я, прав, зобов'язань, цінностей) – **майновий інтерес** (щодо збереження речей, цінностей, благ тощо) – **усвідомлення ризику** (втрати, пошкодження, знищення, життя, здоров'я, працездатності, відповідальності перед третіми особами за нанесення їм шкоди) – **здійснення антиризикової діяльності** та захисту майнового інтересу через організацію страхового захисту та вибір його форми – **прийняття рішення щодо страхування – страховий інтерес**.

Страховий інтерес пов'язаний із задоволенням майнового інтересу в процесі страхування, це свідомо потреба власника майна в захисті майнового інтересу методом трансферу ризику – його передачею – страховику, тобто за допомогою страхування, яке утримує три елементи страхового захисту – матеріальний, юридичний, психологічний.

Матеріальний елемент страхового інтересу реалізується у страхових виплатах та страхових відшкодуваннях, які здійснює страховик при настанні страхового випадку за фактом наявності певних втрат або за певної умови, передбаченої договором чи законом. Цим забезпечується захист матеріального стану застрахованої особи.

Юридичний – виражається в тому, що має місце страхове зобов'язання, яке регулюється зобов'язальним правом. Страховик зобов'язується здійснити страхові виплати страхувальнику у разі настання страхового випадку і дотримання ним умов договору та правил страхування.

Психологічна складова страхового захисту полягає в тому, що страхувальник відчуває захищеність, яка в страховому захисті має індивідуальну цінність – страх має свою ціну. За його відсутність необхідно платити.

Страховий інтерес – поняття, що має два смислових значення. Насамперед, страховий інтерес розглядається як економічна потреба в страхових відносинах. Вона проявляється у зв'язку з ризиковим характером суспільного виробництва та буття, прагненням страхового захисту майна, доходів, або життя, здоров'я, працездатності. І, по-друге, страховий інтерес ототожнюють із страховою сумою, в яку оцінюються збитки у зв'язку з можливим знищенням, втратою, пошкодженням майна в результаті настання страхового випадку.

Таким чином, страховий інтерес має відношення до страхувальника, і не стосується страховика. Останній має свій економічний інтерес у страхових відносинах, пов'язаний із здійсненням акту товарно-грошового обміну за надання страхового захисту, з отриманням доходу. Функціональність страхування забезпечується поєднанням інтересів всіх суб'єктів страхових відносин, які в повній мірі проявляються в результаті перерозподілу фінансових ресурсів.

В ідеальних страхових відносинах страхувальник реалізує свій економічний інтерес – страховий інтерес – за відповідну плату отримує страховий захист свого майнового інтересу, страховик, реалізуючи свій економічний інтерес, отримує страховий платіж та дохід, а держава в якості економічного інтересу отримує дешеві інвестиційні ресурси та сталість економічної системи, а також надходження у вигляді податків та обов'язкових платежів за страхову діяльність. У цьому контексті гостро стоїть питання оцінки та узгодження економічного інтересу, що може бути виражене в корисності й економічній ефективності страхування, які розглядається з позиції страховика, страхувальника, страхової галузі та держави.

Зазначене має декілька напрямків прояву. Так, показниками корисності страхування для страхувальника можна вважати очікувані надходження у разі реалізації ризику в межах можливих втрат та рівня страхового покриття для

відновлення ситуації та забезпечення безперервності відтворювального процесу. А в довгостроковому страхуванні додається ще й можливість нарощування вартості грошей у часі за період дії договору страхування [1]. Корисність для страховика виражається в можливості формування страхових резервів за рахунок отриманих страхових платежів і в якості тимчасово вільних коштів розміщувати їх з метою отримання інвестиційного доходу, враховуючи норму доходності за структурою інвестиційних вкладень. Для держави корисність страхування визначається кількома формами прояву, головними з яких є залучення фінансових ресурсів в економіку держави, забезпечення стійкості соціоекономічної системи та у підсумку сприяння економічній безпеці держави.

Економічна ефективність страхових відносин немає однозначного розуміння та загальноприйнятого й вичерпаного переліку показників її визначення. Так, для страхувальника економічна ефективність відносин може бути визначена як різниця між його економічним становищем до настання страхового випадку та після реалізації ризику з урахуванням виплаченого страхового відшкодування. І для захисту економічного інтересу страхувальника ситуація буде тим кращою, чим менше різниця між його економічним становищем до та після настання страхового випадку. При розрахунку орієнтовної ефективності страхування для держави, можна використати показник, який розраховується як відношення суми коштів у страхових резервах та в резервах превентивних заходів страховиків до загального обсягу коштів страхових компаній, використаних в якості інвестицій в економіку держави. А ефективність функціонування страхових відносин для страховика можна виміряти відношенням суми зібраних страхових премій та залишків у резервних фондах до здійснених витрат.

Окрім того, враховуючи значні зрушення в свідомості людини, розвиток взаємовідносин в соціоекономічній системі важливим є гармонізація економічних інтересів суб'єктів системи, які вступають в економічні відносини, у тому числі й страхові. На галузевому рівні, цього можна досягти за допомогою державного регулювання та формування кількісних показників співвідношення економічного інтересу, враховуючи принципи "золотого співвідношення (перетину)". Останній визнано проявом рівноваги та гармонії в природі, науці, мистецтві. Це фундаментальне математичне співвідношення щодо економічних інтересів у страхових відносинах між страховиками та страхувальниками пропонуємо використовувати в якості мірила їх стану.

Відомо, що розвиток науки, техніки, суспільства нерозривно пов'язаний з вимірюваннями, аналізом та оцінкою. Дослідження завжди супроводжуються вимірюваннями, які дозволяють встановити кількісні співвідношення і закономірності властивостей явищ, що вивчаються. Зазначені кількісні співвідношення властивостей явищ, що вивчаються, виражаються числами. В ситуації із вимірюванням та оцінкою страхових відносин, враховуючи нелінійність такої оцінки, ефективним, на наш погляд, є порівняння кількісних параметрів співвідношення економічних інтересів з еталоном. У даному випадку еталоном та ідеальним, з огляду досягнення гармонії, значення такого співвідношення має відповідати математичному числу золотого перетину – числу "фі" – близько 0,6.

В якості кількісних показників, що вимірюють економічні інтереси учасників страхових відносин пропонуємо використати обсяг грошового потоку страхової галузі (загальний економічний інтерес), страхові платежі, премії (економічний інтерес страховика), страхові виплати (економічний інтерес страхувальника).

Окреслити співвідношення економічних інтересів можна як поділ обсягу грошового потоку (який складається із страхових платежів та страхових виплат) на дві частини у співвідношенні, яке відповідає вимозі – здійсненні страхові виплати так відносяться до отриманих страхових платежів, як отримані страхові платежі до загального обсягу грошового потоку. На нашу думку прагнення досягти значення “золотого перетину” у співвідношенні економічних інтересів в страховій галузі дозволить побудувати систему якісних та гармонійних відносин у страхуванні.

Так, за даними статистичних досліджень станом за 3-й квартал 2011 р. грошовий потік на страховому ринку України склав 19826,6 млн. грн., валові страхові премії – 16430,3 млн. грн., страхові виплати 3396,2 млн. грн. Якщо розрахувати елементи запропонованого співвідношення, то $3396,2 : 16430,3 = 0,21$, а $16430,3 : 19826,6 = 0,83$, що далеко не відповідає математичному обґрунтуванню гармонійних відносин відповідно математичним принципам “золотого перетину”.

Наші розрахунки щодо оцінки співвідношення економічних інтересів у страхуванні свідчать про практичну відсутність їх узгодженості на вітчизняному страховому ринку. А це стримує розвиток страхування, не реалізує його як фактор стійкості економічної системи того чи іншого рівня, сприяє поширенню формального страхування та шахрайських схем у відносинах між страховиком та страхувальником.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для ефективного здійснення страхової діяльності, яка здатна задовольняти індивідуальні та колективні потреби необхідно побудувати систему страхових відносин, в основі якої лежать економічний та страховий інтереси. Проведене дослідження свідчить про те, що це не однозначні поняття. Об'єктом страхових відносин є майновий інтерес, який у страхувальника проявляється як страховий інтерес, а у інших суб'єктів – як економічний. Функціональність страхування забезпечується поєднанням та гармонізацією інтересів всіх суб'єктів страхових відносин. Зазначене посилює роль економічного та страхового інтересів в розвитку страхових відносин. Важливим у формуванні дієвої системи страхових відносин є визначення корисності та ефективності страхування, встановлення кількісних параметрів їх вимірювання, які також не мають єдиного підходу до їх розуміння та розрахунку. В якості еталону для оцінки стану страхових відносин в державі пропонуємо використовувати співвідношення економічних інтересів суб'єктів цих відносин саме значення “золотого перетину”.

З огляду на методологічну та практичну важливість окреслених категорій і понять, їх співвідношення та оцінки вважаємо за необхідне більш активне їх дослідження на рівні фундаментальної, галузевої та вузівської науки із залученням досягнень закордонних вчених та практики діяльності розвинутих страхових ринків світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Александрова М.М.* Теоретичні основи оцінки фінансової корисності страхування / М.М. Александрова // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 6. – С. 14-18.
2. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Т.4 / В.И. Даль – СПб.: ТОО “Диамант”, 1996. – 658 с.
3. *Зайцева Е.А., Савченко И.А.* Экономический интерес и социокультурная интеграция / Е.А. Зайцева, И.А. Савченко // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. – 2010. – № 2(1). – С. 332 – 339.

4. Закон України "Про страхування" від 07.03.96 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс] / База даних "Законодавство України" (веб-сайт Верховної Ради України) – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0>
5. Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах). Укладачі: проф. В.В. Яременко, к.ф.н. О.М. Сліпушко. – К.: Видавництво "Аконіт", 2000.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / С.И. Ожегов; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – [18-е изд., стереотип.] – М.: Рус.яз., 1986. – 797 с.
7. Основи бізнесу: Навчальний посібник / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця, К.В. Романчук. – [2-е вид., доп. і перероб]. – Житомир: ПП "Рута", 2004. – 364 с.
8. Прокопенко Н.С. Економічні інтереси як об'єктивна основа оподаткування агропромислового виробництва [Електронний ресурс] / Н.С. Прокопенко // Європейські перспективи. – 2009. – № 1. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2009_1/Prokopen.pdf
9. Райзберг Б.А. Учебный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский – М.: Рольф: Айрис-пресс, 1999. – 416 с.
10. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер – М.: ЮКИС, 1992. – 284 с.
11. Серебровский В.И. Очерки советского права / В.И. Серебровский – М.: Госиздат, 1926. – 80 с.
12. Серебровский В.И. Страхование / В.И. Серебровский – М.: Финиздат НКФ СССР, 1927. – 144 с.
13. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А. М. Прохоров (пред.). – М.: "Советская Энциклопедия", 1981. – 1600 с.
14. Словарь страховых терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.insur-info.ru/dictionary>
15. Худяков А.И. Теория страхования / А.И. Худяков. – М.: Статут, 2010. – 362 с.

АЛЕКСАНДРОВА Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Інституту обліку і фінансів Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції – 16.09.11 р.